

AZ EGÉSZSÉGBIZTOSÍTÁSSAL KAPCSOLATOS ÁLLAMPOLGÁRI PREFERENCIÁK MAGYARÁZATA*

I. Bevezetés

A jóléti állam magyarországi intézményrendszerének átalakításával kapcsolatos kérdések a hazai társadalomkutatók érdeklődésének homlokterében álltak az utóbbi évtizedben.¹ A témával foglalkozó legtöbb közgazdász figyelme elsősorban a hatékony intézményi formák kialakítására irányult. A hatékonyság megteremtése azonban nem pusztán technikai feladat. Ahogy a jóléti intézményekre vonatkozó normatív közgazdasági elméletek is kiemelik a morális princípiumok szükségességét, úgy a jóléti állam hazai átalakításával elméleti alapon foglalkozó közgazdászok is etikai-világnézeti alapelvekre építik ajánlásait (lásd: Kornai 1998). Az is világos, hogy a különböző morális alapokon végzett optimalizációs eljárások egymástól igen eltérő következtetésekre vezethetnek.

A jóléti ellátások rendszerét más megközelítésből szemlélő szociológusok és szociálpolitikai szakemberek egy része ugyanakkor felhívta a figyelmet arra, hogy az egyes intézményi formák hatékonysága nem ítéltető meg az adókat fizető és a jóléti ellátásokat élvező állampolgárok preferenciáinak ismerete nélkül.² Nem mindegy azonban, hogy az egyének intézményi alternatívákról kinyilvánított véleménye milyen megfontolásokon alapul. Amennyiben például a jelek arra utalnak, hogy az emberek jelentős része hiányos informáltságából kifolyólag nem valós következményei szerint ítéli meg az egyes alternatívákat, nem olyan egyszerű feladat a preferenciák beépítése a normatív társadalompolitikai elemzésekbe.³ Mindemelllett az álláspontok mögött meghúzódó motivációk jellege sem közömbös a szociálpolitikai ajánlások szempontjából.

Tanulmányunkban arra teszünk kísérletet, hogy feltárjuk a jóléti rendszerrel összefüggő állampolgári preferenciák háttérében meghúzódó főbb tényezőket – vagy

* Jelen tanulmány „Az állam és polgárai II.” kutatás keretében született. A kutatás vezetői Kornai János és Tóth István György voltak. A vizsgálat alapjául szolgáló adatfelvételt a Pénzügyminisztérium rendelte meg. Az adatelemzést és a kapcsolódó kutatásokat a Közép-Európai Egyetem Kutatási Alapja támogatta. A szerzők köszönettel tartoznak Gábos Andrásnak, Lengyel Györgynek, Medgyesi Mártonnak és Tóth István Györgynek a tanulmány korábbi változataihoz fűzött megjegyzéseikért. Köszönet illeti Gál Róbertet és Kornai Jánost, akik az adatelemzés korábbi fázisában nyújtott alapos bírálatukkal segítették a szerzők munkáját. Mindazonáltal a tanulmányban található állításokért természetesen kizárólag a szerzőket terheli felelősség.

¹ Az irodalom kiváló áttekintését nyújtja Róbert–Nagy (1998).

² A közvélemény hazai vizsgálatait lásd: Ferge (1996), Ferge–Dögei (1998), Nagy–Tóth (1997), Róbert (1996), Tóth (1995).

³ Az informáltság társadalompolitikai következményeiről szóló vitához lásd Csontos–Kornai–Tóth (1997, 1998), Ferge (1998).

legalábbis azok egy részét. Nem általában a jóléti ellátásokat vizsgáljuk, hanem egy szűkebb területet, az egészségbiztosítási rendszert vesszük szemügyre. Arra törekszünk, hogy empirikus elemzésünket elméletileg megalapozott feltevésekre építsük; azonban vizsgálatunk ezzel együtt is alapvetően feltáró jellegű. Rengeteg egyszerűsítéssel élünk annak reményében, hogy néhány alapvető kérdésben tisztábban látunk az eredmények ismeretében. Az alábbiakban tesztelésre kerülő egyszerű modellek kutatási programunknak inkább kiindulópontjai, mintsem végeredményei. Alapfeltevésünk, hogy a véleményt nyilvánító egyének racionális cselekvők, akik álláspontjuk kialakításakor figyelembe veszik saját anyagi és egészségbiztosítási ellátással összefüggő érdekeiket. Ugyanakkor feltételezzük azt is, hogy az intézményi megoldásokra vonatkozó preferenciák kialakításában erkölcsi megfontolások és ideológiai meggyőződések is szerepet játszanak. Ezek az értéktételek egyrészt a szocializáció strukturális jellemzőkkel megragadható folyamatának eredményei, másrészt szocioökonómiai sajátosságoktól független egyéni tényezők következményei. Bár elsődleges fontosságú, a kutatás jelenlegi, kezdeti fázisában nem tárgyaljuk az informáltság szerepét. A véleményeket meghatározó tényezők modelljét explicit módon racionális döntésméleti alapokra építjük. Ugyanakkor erősen támaszkodunk a téma empirikus szociológiai kutatásainak eredményeire – függetlenül azok megközelítésmódjától.⁴

Az empirikus elemzés alapjául egy ezerötyszáz fős, a magyar felnőtt népességet reprezentáló mintán 1999 tavaszán készült kérdőíves felmérés szolgál. Az adatfelvétel Kornai János és Tóth István György „Az állam és polgárai II.” kutatási programjának keretében készült. A kutatás folytatása az 1996-ban lezajlott „Az állam és polgárai I.” felmérésnek, melynek irányítója – a mostani vizsgálat vezetői mellett – Csontos László volt. A kérdőíves felmérés során a kötelező egészségbiztosítás intézményeinek módosítási lehetőségeiről kértük ki a felkeresett emberek véleményét. Egyebek mellett az egészségbiztosítók közötti verseny kialakítása, valamint az állami egészségügyi intézményekben vásárolható előnyök képezték a döntések tárgyát. A válaszadók nem önmagukban értékelték az alternatívákat, hanem a státus quóval vetették össze őket. A kérdezés során feltérképeztük azokat a változókat – melyek feltevéseink szerint – szerepet játszhatnak a vélemények kialakításában, vagy, ha közvetlen szerepük nincs is, segíthetnek a preferenciákat kialakító tényezők feltárásában.

A továbbiakban először a vizsgálatunkkal rokon területeken végzett kutatások elméleti háttérét vesszük szemügyre. Ezt követően a III. fejezetben – a tanulságokat

⁴ Az esetleges félreértések elkerülése érdekében már a tanulmány elején szeretnénk tisztázni, hogy mire (pontosabban mire nem) vállalkozik vizsgálatunk. A fennálló rendszer módozataival összefüggő preferenciákat elemezzük, és nem foglalkozunk az egyéni igények és a jóléti rendszer sajátosságainak kialakulása közötti összefüggésekkel. Ez lényegesen összetettebb probléma, mely messze meghaladja jelen kutatás kereteit (ilyen elemzésre példa: Baldwin 1990). A vélemények kialakulásában szerepet játszó tényezőkkel kapcsolatos megállapításainkból nem vezethető le semmilyen következtetés a konkrét magyar egészségbiztosítási rendszer vagy általában a jóléti állam demokratikus vagy tekintélyuralmi rendszerekben való kialakulásának hátterére vonatkozóan. Ugyanakkor meggyőződésünk, hogy az ilyen jellegű történeti vizsgálatok sem nélkülözhetik feltevéseik megfogalmazásakor az olyan elemzések eredményeit, mint amilyenre mi is kísérletet teszünk.

levonva – felvázoljuk modellünk alapelemeit. Ezután ismertetjük a modellekben felhasznált változókat. Az V. fejezetben regressziós elemzés segítségével tárjuk fel a legalapvetőbb összefüggéseket. Végül, az eredmények összefoglalása mellett, kijelöljük a további empirikus vizsgálat irányait.

A jóléti ellátásokkal kapcsolatos preferenciák vizsgálata

Számos empirikus kutatás foglalkozik a jóléti rendszer egészének, illetve egyes részeinek sajátosságaival kapcsolatos preferenciák vizsgálatával. Ezen elemzések egy része a vélemények megoszlásának megismerésére irányul. Az ilyen közvélemény-kutatások rendszerint a nemzetközi összehasonlításra, az eredmények kíváncsok vagy várható következményeire vagy éppen a vélemények interpretálására összpontosítanak.⁵ A vizsgálatok másik része a konkrét jóléti intézmények kialakításával összefüggő preferenciák *magyarázatával* foglalkozik.⁶ Elemzésünk elsősorban az utóbbiak eredményeire épít. A jóléti rendszerrel kapcsolatos preferenciákat magyarázó vizsgálatok mellett széles körben folytak olyan kutatások, melyek a szavazók pártválasztásának motivációs hátterét kívánták feltárni.⁷ Emellett számos felmérés foglalkozott az újraelosztásra vonatkozó vélemények magyarázatával.⁸ Történetek kísérletek az újraelosztási attitűdök és a pártválasztás integrált magyarázatára is.⁹ A pártválasztáshoz kötődő újraelosztási következmények döntésekre gyakorolt hatásával foglalkozó vizsgálatok kérdésfeltevései sok hasonlóságot mutatnak az általunk vizsgált problémákkal. Mindemellett tanulságos lehet számunkra az egyenlőtlenségekkel kapcsolatos attitűdök magyarázatával foglalkozó irodalom egy része is. Vizsgálatunk a kutatások e tágabb csoportjának eredményeit is felhasználja.

Tanulmányunk célkitűzéseinek figyelembevételével a szóban forgó kutatások két csoportját különböztetjük meg. Az elemzéseket meghatározó megközelítésmód alapján oksági-strukturális, valamint döntéelméleti modellekről fogunk beszélni.¹⁰ A felosztás az empirikus kutatások kiindulópontjául szolgáló különböző elméleti modellek eltéréseit mutatja. A kétféle megközelítés elméleteinek operacionalizálása után tesztelésre kerülő modellek azonban korántsem különböznek annyira egymástól.

⁵ Nemzetközi összehasonlításra példa Kluegel et. al. (1999), a következményekkel foglalkozik Cavanna (1998), Taylor-Gobby (1991), Hansen (1998), Rabusic-Sirovatka (1999), a vélemények interpretálásának problémájára (is) fókuszál Althaus (1998), Csontos-Kornai-Tóth (1997), valamint Ferge (1998).

⁶ Lásd: Blomberg-Kroll (1999), Csontos-Tóth (1996), Csontos-Kornai-Tóth (1998), Edlund (1999), Eismeier (1982), Hasenfeld-Rafferty (1989), Heijden-Nelissen-Verbon (1997), Kangas (1997), Sanders (1988), Sears et. al. (1980).

⁷ A számunkra releváns irodalomból lásd: Carson-Oppenheimer (1984), Holmes (1990), Evans (1993), Kelley-Evans (1995), Quinn-Martin-Whitford (1999), Manza-Hout-Brooks (1995).

⁸ Lásd: Robinson-Bell (1978), Szirmai (1986), Kelley-Evans (1993), Ritzman-Tomaskovic-Devey (1992).

⁹ Lásd: Gijsberts (1999).

¹⁰ A megkülönböztetés hátteréhez lásd Coleman klasszikus cikkét (Coleman 1986). Az elméleti és metaelméleti szakemberek számára a felosztás – akár a szűk témát tekintve is – hiányos és leegyszerűsítő lehet. Úgy véljük ugyanakkor, hogy gondolatmenetünk érthetősége szempontjából fontos számunkra a Coleman-féle megkülönböztetés.

Az *oksági modellekben* elsősorban a cselekvők társadalmi státusa és demográfiai jellemzői határozzák meg az újraelosztással kapcsolatos értékeiket, illetve elosztási következményekkel járó politikai döntéseiket.¹¹ A tesztelt empirikus modellekben a végső magyarázó változók többnyire (de nem mindig) a szocioökonómiai, illetve demográfiai jellegzetességek. Az elosztási értékek, amennyiben megjelennek, vagy az előbbieket következményei vagy közvetítők a politikai választás befolyásolásában.¹² A változók egymásra hatását empirikusan általában útmodellek formájában vizsgálják. Ezzel szemben a *döntési modellekben* az egyének adott preferenciái jelentik a kiindulópontot (Baron–Hannan 1994: 1116–1117). A döntéseméleti megközelítést alkalmazó vizsgálatok többnyire számolnak mind a racionális motiváció alapuló közvetlen egyéni érdekeltséggel, mind pedig az altruizmusra vagy normakövetésre épülő újraelosztási preferenciákkal.¹³ A konzekvens módon operacionalizált döntési modellekben a változók értéke egy-egy egyénre vonatkozóan nem eleve adott, hanem az egyén döntésétől függ.

A két kutatási irány között a gyakorlatban korántsem olyan élesek a különbségek. Az oksági megközelítést alkalmazó modellek felépítésekor is gyakran hivatkoznak az egyéni anyagi érdekeltségre mint potenciális döntési faktorra. Az osztályszavazási modellek ugyanúgy nagy figyelmet szentelnek a kérdésnek, mint az újraelosztási értékek empirikus vizsgálatai. A döntéseméleti érvelés bizonyos esetekben explicit módon is megjelenik a hipotézisek megfogalmazásakor (Evans 1993; Kelley–Evans 1993: 79).¹⁴ Másfelől viszont minden döntéseméleti megközelítést alkalmazó modellben jelen vannak bizonyos társadalmi-demográfiai háttérváltozók, anélkül hogy a szerzők döntési mechanizmushoz való viszonyukat tárgyalnák.¹⁵ A legtöbb statisztikai tesztelésre összeállított modell a kiindulópontként használt megközelítéstől függetlenül sok tekintetben hasonlít egymáshoz (Coleman 1986: 1329; Hechter–Kanazawa 1997: 193). Pontosabban szólva, a modellek közötti különbségeknek csak egy része írható az eltérő elméleti háttér rovására. Az eltéréseket ugyanakkor nem szeretnénk alábecsülni. Az oksági modelleket alkalmazó vizsgálatok a legtöbb esetben kevés teret szentelnek az egyéni érdekeltséget meghatározó változók és a döntés kapcsolatának kifejtésére, ami a modell specifikálásában is tetten érhető. Emellett többnyire eltekintenek a morális megfontolások önálló motiváló szerepének vizsgálatától is. A döntési modellek ugyanakkor viszonylag kevés hát-

¹¹ Az elosztási attitűdök ilyen jellegű vizsgálatára példa: Robinson–Bell (1978), Kelley–Evans (1993), Ritzman–Tomaskovic–Devey (1992), Szirmai (1986); a pártválasztás és státus elemzésére lásd: Evans (1993), Manza–Hout–Brooks (1995), a két kérdés szimultán kutatása: Gijssberts (1999).

¹² Lásd: Gijssberts (1999), Szirmai (1986), Robinson–Bell (1978); ellenpélda: Kelley–Evans (1993).

¹³ Lásd: Heijden–Nelissen–Verbon (1997), Carson–Oppenheimer (1984), Holmes (1990).

¹⁴ A racionális döntésemélet módszertani irodalma kiemelt figyelmet szentel a racionális modellek nem szisztematikus és néha rejtett alkalmazásának (Harsányi 1969: 517; Baron–Hannan 1994: 116; Blossfeld–Prein 1998: 13.).

¹⁵ Létezik olyan vizsgálat, amelyben explicit módon hivatkoznak mind a strukturális elméletekre, mind pedig a döntéseméleti megközelítésre, és éppen a két módszertan (és a hozzájuk csatlakozó jellemző változók) empirikus relevanciájának párhuzamos tesztelését végzik (Quinn–Martin–Whitford 1999).

tértváltozó szerepét vizsgálják.¹⁶ A strukturális háttértváltozók szerepeltetése a döntésméleti alapokon nyugvó modellekben egyfajta kompromisszum. A kutatóknak sok esetben nincs megfogalmazott feltevésük e változók döntésekben játszott szerepéről, azonban tapasztalati alapon tudják, hogy nagy a magyarázóerejük. Ezért a racionális cselekvésméleti megközelítést alkalmazó empirikus kutatások egyik lényegi feladata, hogy minél több strukturális változót illesszenek be döntési modelljükbe. Úgy véljük, hogy a cselekvésméleti feltételezések kiterjeszthetők a változók szélesebb körére. Ugyanakkor a racionális döntésméleti alapokon nyugvó modellezésnek is vannak korlátai. A tapasztalat azt mutatja, hogy a szocializáció során kialakult preferenciák komoly szerepet játszanak az általunk vizsgált politikai vélemények meghatározásában.

A fenti terminológia alapján *oksági* elemzéseket végző kutatók sokféle módszerrel vizsgálták az állampolgárok jóléti intézményekkel kapcsolatos preferenciáinak meghatározó tényezőit. Az egymástól sok tekintetben eltérő modellek többségének egyik közös jellemezője, hogy mind a szűken értelmezett önérdék, mind pedig értékorientáció szerepet játszik a magyarázatokban (Blomberg–Kroll 1999; Hasenfeld–Rafferty 1989; Sears et. al. 1980). A közvetlenül vagy szocializációs hatásokon keresztül érvényesülő önérdék szerepe kimutatható a modellekben, de elsősorban azokban a kutatásokban, ahol kevés teret szenteltek a háttérben meghúzódó értékorientációk vizsgálatának (pl. Blomberg–Kroll 1999; Edlund 1999; Eismeier 1982). Az értékorientációk átfogóbb feltárását célzó elemzések az önérdék korlátozottabb és az ideológiai megfontolások erősebb hatását mutatták ki (Sanders 1988: 316–321; Sears et. al. 1980: 672–674).¹⁷ Fontos figyelembe vennünk ugyanakkor, hogy a különböző típusú motivációk súlyára vonatkozó következtetések korlátozott érvényességűek. Nehéz ugyanis egymástól elválasztani a – többnyire nagy magyarázóerejű – demográfiai változók hatása mögött meghúzódó különféle motivációs tényezőket (Sears et al. 1980: 677). Az általános feltevések szerint a kor, a nem és a szocioökonómiai változók többsége mind az önérdékkel, mind pedig (a szocializáción keresztül) az ideológiai tényezőkkel kapcsolatban áll (Blomberg–Kroll 1999: 322–324; Edlund 1999: 345–346; Sanders 1988: 317; Sears et. al. 1980: 671–672).

A közelmúltban tudomásunk szerint két kutatás foglalkozott a jóléti intézményi alternatívákkal összefüggő preferenciákat meghatározó tényezők *racionális döntésméleten alapuló* vizsgálatával. Heijden, Nelissen és Verbon a holland felnőtt népesség reprezentatív mintáján kísérelték meg feltárni a nyugdíjrendszerrel kapcsot-

¹⁶ Az eltérések egy némileg más jellegű megosztottságra is rávilágítanak, mely vélhetően nem teljesen független a két korábban tárgyalt megközelítés jellegzetességeitől. Lindenberg (1998) tanulmányában hívja fel a figyelmet a jelenségorientált és elméletorientált kutatási programok különbségre, bemutatva egyúttal a kétféle irányzat előnyeit és hátrányait. Az elméletorientált irányzat pontosan leírja az egyéni döntési mechanizmus összetevőit, ugyanakkor sokszor – a vizsgált jelenség megfelelő empirikus ismeretének hiányában – tévesen választja meg a döntésekben valóban szerepet játszó változókat. A témaorientált kutatások képesek feltárni, hogy egy-egy szituációban a cselekvők miképp érzékelik a döntési dilemmákat, illetve milyen tényezők játszhatnak szerepet a tapasztalt viselkedésben. Lindenberg meggyőződése, hogy a kétféle irányzat ötvözése vezethet igazán sikeres tudományos elemzésekhez.

¹⁷ Lásd még: Kangas (1997).

latos preferenciákat (Heijden–Nelissen–Verbon 1997). A kutatás középpontjában a generációk közötti újraelosztás kérdése állt. Az elemzés egyik célja annak tisztázása volt, hogy milyen szerepet játszik a méltányossági elv és az altruizmus az intézményi választásban. A kérdezettekkel különféle, egymástól eltérő be- és kifizetési tulajdonságokkal rendelkező nyugdíjrendszer-konstrukciókat ismertettek meg. Bizonyos megoldások a már nyugdíjas korosztályok számára voltak előnyösek, mások viszont a fiatalabbaknak kedveztek. A válaszadók egyenként értékelték az alternatívákat. Az eredmények azt mutatják, hogy az önérdék mellett az altruizmus és a tisztesség elve is szerepet játszik a döntésekben (Heijden–Nelissen–Verbon 1997: 512–513). A két morális tényező szétválasztása azonban igen nehéznek bizonyult.

Csontos László, Kornai János és Tóth István György a magyarországi aktív népesség reprezentatív mintáján több intézménnyel kapcsolatban vizsgálták az állampolgárok attitűdjeit (Csontos–Tóth 1996; Csontos–Kornai–Tóth 1998). Elemezték az érintettség, az informáltság és a szocioökonomiai státus szerepét a kórházi ellátásról, a felsőoktatásról, valamint a nyugdíjrendszerről alkotott véleményekben. A válaszadók a kórházi ellátással kapcsolatban a státus quot vetették össze több piaci elemet tartalmazó megoldásokkal. A mérsékelt változtatási javaslat szerint több biztosító versengene a kötelező járulékokért, a radikálisabb alternatíva a kötelező járulékok eltörlését jelentené. A regressziós elemzések adatai azt mutatták, hogy az egészségesebbek és a magas jövedelműek támogatják nagyobb arányban a változtatásokat. Akik tájékozottabbak az adókkal kapcsolatban, illetve akik magasabbnak vélik a kórházi ellátás adóárát, szintén nagyobb eséllyel ellenzik a státus quot. A magasabb iskolai végzettség szintű a változás iránti elkötelezettség esélyét növeli (Csontos–Kornai–Tóth 1998: 298). Az eredmények megerősítették az érintettségről és az informáltságról alkotott hipotéziseket. A szerzők továbbá vizsgálták a szolidaritás értékének megjelenését az intézményi megoldásokról alkotott véleményekben. Az elemi eszközökkel végzett vizsgálatok eredményei arra utalnak, hogy a szolidaritás meghatározó tényezője lehet az intézményi preferenciáknak. Jelen tanulmány – mivel az említett program folytatásának része – feltevéseiben és módszereiben is nagymértékben épít a Csontos–Kornai–Tóth kutatás eredményeire.

A döntési séma és a hipotézisek

Az állampolgárok az általunk vizsgált szituációban egy, az egészségbiztosítás jövőjével kapcsolatos (képzeletbeli) népszavazáson vesznek részt. Ennek során többféle változtatási javaslatról kérjük ki a véleményüket. Minden esetben a jelenlegi rendszer és egy módosított változat között kell választaniuk. A felkínált alternatív intézményi megoldások érinthetik a kiegészítő biztosítás keretében kínált szolgáltatások körét, az erőforrásokhoz jutás egyenlőségének mértékét, illetve a biztosító(k) működésének hatékonyságát. Feltesszük, hogy a változtatások tranzakciós költségekkel járnak, és kimenetelük valamilyen szinten bizonytalan. A későbbi korrigálási lehetőségek és az átállás esetleges költségeinek jellege miatt a változtatások várható haszna rövid távon alacsonyabb, mint hosszabb időintervallumot tekintve.

Az egyik lehetséges javaslat szerint több egészségbiztosító versenyezne egymással a piacon a kötelező járulékok felhasználásával. Ez növelheti a kötelező biztosítás

működésének hatékonyságát, ugyanakkor a nagymértékű intézményi változás kockázatokat rejt magában. A rendszer működésének hatékonysága romolhat, ami végső soron az adott befizetések mellett garantált szolgáltatási szint romlását hozhatja magával. A későbbi korrigálási lehetőségek, valamint az áttálláshoz kötődő egyszeri költségek miatt a kockázat különösen rövid távon jelentős. A másik módosítási javaslat az alapellátáshoz kapcsolódó kiegészítő biztosítások megkötésének lehetőségét tartalmazza. E szerint lehetne olyan biztosítást kötni, amely egyebek mellett lehetővé tenné, hogy a kórházakban kényelmesebb elhelyezést nyerjen a biztosított, és amelynek alapján bizonyos ellátásokhoz soron kívül juthatna hozzá. Ez az intézményi változtatás a fogyasztói szuverenitás kiterjesztése felé tett lépés, ugyanakkor a szolgáltatásokhoz való hozzáférés egyenlőtlenségét is magával hozza. Feltevéseink szerint egy ilyen módosítás nem hordoz magában jelentős intézményi kockázatokat.

A hipotéziseink alapjául szolgáló döntési séma megalkotásakor elsődleges célunk volt, hogy megőrizzük a racionális döntési modell logikáját. Ezeken a kereteken belül azonban figyelembe vesszük a strukturális tényezők döntésekre gyakorolt hatását. Kiindulópontként a döntéseket meghatározó tényezők három csoportját különítettük el: a döntések következményeit, a következmények észlelését és az észlelt következmények értékelését.

Ahogy a bevezetőben már utaltunk rá, a *következmények észlelésének* folyamatát jelenlegi vizsgálatunkban teljesen figyelmen kívül hagyjuk.¹⁸ Amellett, hogy az informáltság szerepétől eltekintünk, egyéb egyszerűsítésekkel is élünk, és csak nagyon egyszerű hatásmechanizmusokkal számolunk. A feltételezett összefüggéseket általános cselekvéseméleti axiómákból és törvényszerűségekből vezetjük le, és többé-kevésbé megalapozott áthidaló feltevéseket fogalmazunk meg a jóléti intézményekkel kapcsolatos preferenciák kialakulására vonatkozóan.

A *döntések következményeinek* két csoportját különítjük el: egyrészt az intézményi működés hatékonyságát az egyes alternatívák esetében, másrészt pedig a különböző felkínált lehetőségek esetén megvásárolható szolgáltatások szintjét. Külön vesszük figyelembe az egyes egyént érintő következményeket, illetve a szolgáltatások társadalmi eloszlását. Az egyének számára jelentkező következményeket alapvetően a jövedelem, az egészségi állapot és az életkor határozza meg. A jövedelem a piacon megvásárolható egészségügyi szolgáltatások iránti keresletet befolyásolja. Általában elmondható, hogy a magasabb jövedelműek nagyobb összeget szánnak egészségügyi szolgáltatásokra is. Az egészségi állapot az adott intézményi megoldással járó szolgáltatások kihasználására van hatással. A gyakrabban betegeskedők számára nagyobb jelentősége van annak, hogy milyen különleges szolgáltatásokhoz lehet hozzájutni az egészségügyi intézményekben. Az életkor az egyén döntését befolyásoló időbeli perspektívát határozza meg. Az idősebbek számára kisebb jelentősége van a jövőbeli hasznoknak, így figyelmüket elsősorban a változások közeljövőben jelentkező következményeire összpontosítják.¹⁹ Az egyes intézményi alternatívák

¹⁸ Az egyéni helyzet észlelésének és annak következményeinek vizsgálatához a hazai szakirodalomban lásd: Lengyel–Tóth (1996, 1998), Róbert–Sági (1992), Szabó–Szabó (1994).

¹⁹ A szituáció leírását lásd a fejezet elején. A kor ilyen típusú számbavételére példa Evans (1993).

vákhoz kapcsolódó főbb következményeket az 1. táblázatban foglaltuk össze, és jelöltük a hozzájuk kapcsolódó hipotézisek számát is.

1. táblázat

Az egyes intézményi alternatívákhoz kötődő következmények

Intézményi alternatívák	Következmények		
	Az elérhető szolgáltatás várható szintje	A működés hatékonyságának kockázata	Egyenlőtlenség a szolgáltatásban
Státus quo	Jelenlegi szint	Jelenlegi szint	Jelenlegi szint
Versenyző biztosítók	Nem egyértelmű	Nagyobb kockázat első-sorban rövid távon (H3.a). (Lásd még: H5., H6.)	Jelenlegi szint
Kiegészítő biztosítás lehetősége	Több potenciális szolgáltatás (H1.b, H2.)	Jelenlegi szint	Nagyobb egyenlőtlenség (H3.b, H4., H7.)

A *következmények értékelése* két alapvető motivációs tényező alapján történik. Az egyének egyrészt anyagi- és szolgáltatási önérdüküket veszik figyelembe, másrészt a szolgáltatások kívánatos elosztásával kapcsolatos értékrend határozza meg preferenciáikat. Az egyéni hasznok és károk értékelése döntési sémánkban a kockázatviselési hajlandóság függvénye. Feltesszük, hogy az emberek általában kockázatkerülők, és a kockázatviselési hajlandóság a vagyon növekedésével emelkedik.²⁰ Ez általános feltevése azon racionális döntésméleti modelleknek, melyek a hasznosságfüggvény specifikálására vállalkoznak. Feltevésünk szerint a kockázatvállalási hajlandóság egyénenként különböző. Az eltéréseknek ugyanakkor van társadalmi háttérváltozókkal megragadható aspektusa is. Jelen vizsgálatunkban a nemek közötti eltéréseket vesszük figyelembe. Ami a javak elosztásával kapcsolatos értékrendet illeti, meghatározásában fontos szerepet játszik az a társadalmi közeg, amelybe az egyén élete során betagozódott. E közegnek vannak olyan, a külső szemlélő számára megragadható sajátosságai, mint a kor vagy az iskolai végzettség. Robinson és Bell (1978: 129-130.) nyomán feltesszük, hogy az iskolázottabbak fontosabb értéknek tartják az egyenlőséget, mint a kevésbé képzettek.²¹ Emellett azt feltételezzük, hogy azok a korosztályok, melyeknek politikai szocializációja a szocializmus időszakára esett kisebb egyenlőtlenségeket fogadnak el, mint a fiatalabbak.²² Az értékekre továbbá az egyéni életpálya fentiekől független és nehezen számba vehető jellegzetességei is

²⁰ A vizsgálatban jobb mérőszám híján a jövedelemmel közelítjük a rendelkezésre álló vagyon nagyságát.

²¹ Robinson és Bell az USA-ban és Nagy-Britanniában vizsgálták a hipotézist, amely az Egyesült Királyságra megerősítést nyert, de az USA-ra nem (Robinson-Bell 1978: 140). Tizenöt évvel később Kelley és Evans, a hipotézist tesztelve nem talált ilyen „felvilágosodási” hatást (Kelley-Evans 1993: 79).

²² Az ideológiával kapcsolatos generációs hatás feltételezéséhez lásd: Robinson-Bell (1978: 129-130). A kutatók akkoriban Nyugat-Európában balratolódási tendenciát érzékeltek. Ennek alapján feltételezték a fiatalabbak átlagosnál baloldaliabb beállítottságát.

befolyással bírnak.²³ A 2. táblázat mutatja a következmények értékelésének alapjául szolgáló attitűdök viszonyát a társadalmi háttérváltozókhoz és az idioszinkratikus egyéni jellemzőkhöz. Ebben a táblázatban is jeleztük a kapcsolódó hipotézisek számát.

2. táblázat

Az egyéni attitűdök és az azokat meghatározó jellemzők – előzetes feltevéseink

Attitűdök	Meghatározó változók	
	Szocioökonómiai jellemzők	Egyéni sajátosságok
Kockázatvállalás	Nem (H5.)	Van szerepük (H6.)
Egyenlőtlenséggel kapcsolatos attitűd	Kohorsz (H3.b) iskolai végzettség (H4.)	Van szerepük (H7.)

Döntési sémánkba a tárgyalás egyszerűsége végett csak a legalapvetőbb és legkönnyebben számba vehető hatásmechanizmusokat építettük be. Úgy fogalmaztuk meg a szituációra és a döntési mechanizmusra vonatkozó feltevéseinket, hogy következtetéseink tárgyalhatók legyenek egy lineáris additív modell keretein belül. Az imént vázolt feltevések alapján hét változóra vonatkozóan állítottunk fel hipotéziseket.

1.a. hipotézis. A magasabb jövedelem növeli az esélyét az olyan intézményi alternatívák támogatásának, amelyek megvalósítása számottevő bizonytalanságot rejt magában. Várakozásaink szerint a magasabb keresetűek nagyobb arányban támogatják a biztosítók közötti verseny bevezetését. Ezt a hipotézist arra a – korábbiakban már ismertetett feltevésre alapozzuk, miszerint az emberek általában kockázatkerülők, de a kockázatkerülés mértéke csökken a vagyon növekedésével.

1.b hipotézis. Feltesszük, hogy a kiegészítő biztosítás iránti kereslet nő a jövedelem emelkedésével. Azt várjuk tehát, hogy a magasabb jövedelműek szívesebben támogatják a magasabb színvonalú ellátást garantáló kiegészítő biztosítás engedélyezését.

2. hipotézis. Az, hogy a pótlólagos befizetésekkel megvásárolt egészségügyi szolgáltatások a hasznossági szint mekkora növekedésével járnak együtt, függ attól, hogy mennyit betegeskedik az egyén. Azt feltételezzük, hogy minél betegebb valaki, annál nagyobb hasznossági szintnövekedést jelent számára egy többlétszolgáltatásokat kínáló intézményi alternatíva. Hipotézisünket akkor tekintjük alátámasztottnak, ha az önkéntes kiegészítő biztosítást tartalmazó javaslat nagyobb eséllyel számíthat a betegeskedők támogatására, mint azokéra, akik jó egészségnek örvendenek.

Az életkor és az intézményi választás kapcsolatát illetően életciklushatást és kohorszhatást különítettünk el.

²³ Az értékek kialakulásának részletesebb elemzését lásd: Hechter (1994). Az egyenlőtlenségek értékelésével foglalkozó kutatók egy része felteszi vagy legalábbis nem zárja ki, hogy az elosztással kapcsolatos attitűd a kockázatvállalási hajlandóság függvénye, és nem pusztán az egyenlőtlenség önmagában való értékelésének eredménye (Cowell 2000). Jelen tanulmányban eltekintünk az elosztási preferenciák és a kockázatvállalási hajlandóság kapcsolatának vizsgálatától. (Köszönet illeti Medgyesi Mártont, aki felhívta figyelmünket a hipotézisre és a vonatkozó szakirodalomra.)

3.a. *hipotézis.* Azok az intézményi alternatívák, amelyek esetében a költségek a közeli jövőben, a várható hasznok viszont a távolabbi jövőben jelentkeznek, inkább számíthatnak a fiatalabbak támogatására, mint az idősebbekére. Hipotézisünk mögött az a fentiekben ismertetett feltételezés rejlik, hogy az életpálya különböző szakaszaiban eltérő a jövőbeli hasznok fontossága; a későbbi szakaszokban a jelenbeli hasznok egyre inkább felértékelődnek a jövőbeliekhez képest. Mindezek alapján azt várjuk, hogy az életkor negatív hatást gyakorol a biztosítók versenyén alapuló szervezeti modell megítélésére.

3.b. *hipotézis.* Feltevéseink szerint az idősebbek kevésbé fogadják el a nagyobb egyenlőtlenségekkel járó intézményi alternatívákat. A fenti kohorszhatás alapja, hogy a különböző generációk politikai szocializációja más és más volt, ennek következtében pedig az egyes kohorszok társadalmi egyenlőtlenségekkel szembeni attitűdje is eltérő. Feltételezzük, hogy a fiatalabbak nagyobb egyenlőtlenségeket tolerálnak, mint azok a korosztályok, amelyeknek politikai szocializációja az államszocializmus évtizedeire esett. Ennek alapján azt várjuk, hogy a kiegészítő biztosítás engedélyezését a fiatalok nagyobb arányban támogatják.

4. *hipotézis.* A magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők kevésbé fogadják el az olyan intézményi alternatívákat, amelyek egyenlőtlenségeket generálnak a szolgáltatásokhoz való hozzáférésben. Hipotézisünket arra a korábban ismertetett feltevésre építjük, mely szerint az oktatási rendszer pozitív értéként közvetíti az egyenlőség elvét. Feltevésünk szerint tehát az iskolázottabbak kevésbé hajlanak a kiegészítő biztosítás elfogadására, ugyanakkor a képzettségnek nincs szerepe a versennyel kapcsolatos javaslat megítélésére.

5. *hipotézis.* Arra számítunk, hogy a nemi hovatartozás közvetlen hatással van az egyének intézményi döntésére. A kísérleti pszichológiai irodalom eredményeire alapozva feltesszük, hogy a nők kockázatkerülőbbek, mint a férfiak. Ennek alapján azt várjuk, hogy a férfiak nagyobb arányban támogatják a biztosítók versenyt tartalmazó javaslatot. Ugyanakkor nem feltételezzük nemek közötti különbségeket a kiegészítő biztosítással kapcsolatos véleményekben.

6. *hipotézis.* A kockázatvállalási hajlandóság is (az összetételi hatásokon túl) önmagában hatással van az intézményi választásra, mégpedig annál nagyobb mértékben, minél nagyobb horderejű változás van kilátásban a jelenlegi intézményrendszerhez képest. Azt várjuk tehát, hogy a nagyobb kockázatvállalási hajlandóság növeli az esélyét a biztosítók versenyére való áttérés támogatásának, ugyanakkor nincs érdemi hatása a kiegészítő biztosítás megítélésére.

7. *hipotézis.* Azt várjuk, hogy azok, akik általában egyenlőségpártiak, minden egyéb változatlansága mellett kevésbé hajlanak az önkéntes kiegészítő biztosítás engedélyezésére. Emellett arra számítunk, hogy a biztosítók versenyére vonatkozó intézményi döntést nem befolyásolják sem az egyén újraelosztással, sem pedig közteherviseléssel összefüggő meggyőződései.

Az intézményi választás empirikus modellje

A változók

Függő változók. A kérdőíves felmérés során egyebek mellett a korábbiakban tárgyalt két intézményi alternatíváról kérték ki a megkérdezettek véleményét. Az első döntési szituációban az egészségbiztosítók közötti verseny bevezetéséről, a pedig a kiegészítő biztosítási konstrukciók engedélyezéséről kellett döntenük. A kiegészítő biztosítással kapcsolatban a kérdőívben két kérdés is szerepelt. Ahogy azt már jeleztük, a válaszadók a felsorolt intézményi alternatívákat nem önmagukban értékelték, hanem minden esetben a státus quoval hasonlították össze őket. A felmérés során a következő kérdéseket tették fel:

1. *A jelenlegi rendszerben egy bizonyos havi fix összegben túl a járulékfizetők és munkáltatók jövedelmük 10%-át fizetik be egészségügyi ellátásra. A beszedett pénz az Országos Egészségbiztosítási Pénztár kezeli. Egyetértene-e azzal a javaslattal, hogy a jelenlegi egyetlen egészségbiztosító helyett több, egymással versenyző biztosító legyen, és azok kezeljék az állampolgárok kötelező befizetéseit? A kötelező befizetés mértéke változatlan maradna.*

2.a) *Egyetértene-e egy olyan javaslattal, amely törvényesen lehetővé teszi, hogy az állampolgár a kötelező járulék befizetésén felül önkéntesen kiegészítő biztosítást kössön? A biztosításért havonta 1500 forint biztosítási díjat kell fizetni. Ennek fejében, amikor megbetegszik, a biztosítótól kap egy akkora összeget, amely fedezni tudja a hálapénzzel kapcsolatos kiadásait. Most tehát nem azt kérdezem Öntől, hogy kötne-e ilyen biztosítást, csak azt: elfogadható-e, hogy ilyen biztosítás megkötését lehetővé tegye a törvény?*

2.b) *És azzal egyetértene-e, hogy a biztosításért havonta 3000 forint biztosítási díjat kell fizetni? Ennek fejében, amikor megbetegszik, a biztosítótól kapott összeg akkora, amely fedezni tudja a hálapénzzel kapcsolatos kiadásait, továbbá egyéb előnyöket is nyújt (pl. a biztosított több szűrővizsgálatot vehet igénybe, egyes szolgáltatásokat soron kívül kap, legfeljebb kétágyas szobába helyezik stb.). Most tehát nem azt kérdezem Öntől, hogy kötne-e ilyen biztosítást, csak azt: elfogadható-e, hogy ilyen biztosítás megkötését lehetővé tegye a törvény?*

Függő változóink (VERSENY, KIEGBIZ1, KIEGBIZ2) értéke minden esetben 1, ha a megkérdezett IGEN választ adott, és 0, ha NEM-et. A NEM TUDJA válaszokat elhagytuk az elemzésből.

Magyarázó változók. Modellünkben az intézményi választásokra ható tényezők korábban már ismertetett három csoportjából két csoport változóit szerepeltettük: az egyéni következményeket meghatározó, valamint az azok értékelését befolyásoló változókat. A kutatás e fázisában nem tettünk kísérletet a döntéshozó informáltságának és információfeldolgozó képességeinek operacionalizálására. Mindazonáltal eddigi, elsősorban kétváltozós elemzéseink eredményei alapján valószínűsíthetjük, hogy az állampolgárok adótudatossága (mennyire vannak tisztában a rájuk nehezedő adó- és járulékkerhekkel) és a fiskális illúziók erőssége (mennyire torzítottan észlelik a kapcsolatot az adófizetés és a jóléti rendszer szolgáltatásai között) csak csekély mértékben befolyásolják az intézményi választásokat. Annyit azonban állíthatunk, hogy az adó- és költségtudatosabb válaszadók – minden egyéb változatlansága mellett – az egészségügyi intézményi döntések során nagyobb eséllyel rendelkeznek

valamilyen határozott preferenciával. Ez azt jelenti, hogy esetükben szignifikánsan kisebb a NEM TUDJA válaszok aránya. Úgy tűnik tehát, hogy az állampolgárok adó- és költség tudatossága nem az intézményi döntések irányát befolyásolja, hanem csak a preferenciával rendelkezés valószínűségét növeli (Kopasz 1999: 102). A kérdőíves megkérdezés ezen túlmenően lehetőséget nyújtott annak vizsgálatára, hogy a jóléti programok költségeire és adóárára vonatkozó információk hogyan befolyásolják az intézményi alternatívákkal kapcsolatos preferenciákat. Minden második válaszadót arra kértünk az intézményi döntéseket megelőzően, hogy válaszoljon meg egy sor olyan kérdést, amely részint az adótudatosságát és a fiskális illúziókat tesztelte, részint pedig információkat közölt vele. A két almintá intézményi preferenciáinak statisztikai elemzése azonban azt mutatja, hogy nincs számottevő különbség a válaszadók két csoportjának intézményi döntései között (Medgyesi 1999: 85–86).

Modellünkben az intézményi választás függ olyan jellegzetességektől mint az életkor, az iskolai végzettség, a nemi hovatartozás, az egészségi állapot, a háztartás egy főre jutó jövedelme, az egyén kockázatvállalási hajlandósága és morális meggyőződése. A kockázatvállalási hajlandóság és az olyan morális megfontolások, mint az elosztási igazságosságról vagy az állami szerepvállalásról vallott nézetek, részben összefüggenek bizonyos társadalmi háttérváltozókkal. Van azonban az attitűdöknek ezekről független, egyéni dimenziójuk is. Ezek közvetlenül nem mérhető motivációs tényezők. Ezért a kérdőívben olyan kérdéseket is feltettünk, amelyek esetében feltételezhetjük, hogy a válaszadásra hatással van a szóban forgó, közvetlenül nem mérhető tényező. E „proxy” változókra – mint függő változókra –, olyan modelleket írtunk fel, mint az intézményi választások magyarázatára. A modelleket empirikusan teszteltük. Hipotézisünk szerint, amennyiben az általunk operacionálizálni kívánt motivációs tényező valóban hat a „proxy” változóra, és amennyiben sikerült összegyűjtenünk a „proxy” változóra ható összes többi magyarázó változót, akkor a „proxy” változóra futtatott regressziós modellünk reziduálisa a véletlen tagon kívül a nem mérhető tényező többi változótól független részét is – és csakis azt – tartalmazza. Feltesszük tehát, hogy az egyes „proxy”-k értékét csak egyféle nem mérhető tényező befolyásolja. A szóban forgó modellek standardizált reziduálisait beépítettük az intézményi választások magyarázatára felírt modellekbe. Azt feltételeztük, hogy ezek a változók mérik a kockázatvállalási hajlandóság és az elosztási értékek társadalmi háttérváltozóktól független részét.²⁴

A kockázatvállalási hajlandóságot egy képzeletbeli nyereményjátékban hozott döntés segítségével mértük. A kérdés és a képzett KOCKAZAT változó leírása a Függelékben található. Az erre felírt regressziós modell standardizált reziduálisa (ZRE_1) méri az intézményi választást magyarázó modellekben a kockázatvállalási attitűd szocioökonómiai státusztól független részét.

Az elosztási értékekkel kapcsolatban több „proxy” változót is kipróbáltunk. Az egyik kérdésben a válaszadókat arra kértük, különböző nagyságú fizetésekhez adják meg az általuk kívánatosnak tartott adómértéket. Kiszámítottuk a legmagasabb és a legalacsonyabb fizetési kategóriához tartozó adóösszegek különbségét, és azt feltételeztük, hogy az így kapott összegek jó mérőszámai az egyén által vallott elosztási értékeknek. Azaz, feltevéseinkkel összhangban, minél nagyobb a válaszadó által

²⁴ Az ilyen típusú elemzés koncepcionális háttéréről lásd: Carson–Oppenheimer (1984).

kíváncsi tartott adókülönbség – vagyis minél inkább progresszív adórendszert támogat –, annál inkább tekinthető egyenlőségpártinak a megkérdezett. A kérdés és a belőle képzett ADOKUL változó leírása szintén a Függelékben található.

Az újraelosztás elvének támogatottságát egy olyan kérdés segítségével mértük, amely egy képzeletbeli szituációba helyezi a megkérdezettet, ahol arról kell döntenie, hogy mely területeken növekedjenek az állami kiadások – az adók párhuzamos növekedése mellett. A megkérdezettek tíz felsorolt kiadási tétel közül választhattak annyit, amennyit jónak láttak. Mi a kiadások növelésére kiválasztott tételek számát vettük figyelembe, és azzal a feltevéssel éltünk, hogy ez tükrözi az egyén „kis állam versus nagy állam” kérdésben elfoglalt pozícióját. Az újraelosztás híveinek tekintettük azokat, akik az átlagnál több kiadási tételt választottak. A KIADNOV2 változóra vonatkozó információk a Függelékben találhatók.

A közvetlenül nem mérhető motivációs tényezők operacionalizálása során esetenként több „proxy” változót is kipróbáltunk, amelyek közül végül főkomponenselemzés segítségével választottunk. Ezzel reményeink szerint sikerült kiküszöböl-nünk, hogy a proxy változóink – pontosabban azok reziduálisai – tartalmilag együtt járó attitűdöket mérjenek. Egyszerű lineáris regressziós modellt használtunk az ADOKUL változó, és logisztikus regressziós modelleket a KOCKAZAT, valamint a KIADNOV2 változók magyarázatára. A „proxy” változókra futtatott regressziós modellek eredményei a Függelékben találhatók. A 3. táblázat tartalmazza az intézményi választások modelljeiben szereplő magyarázó változók rövid leírását. A hipotézisekben nem szereplő, adóbevallásra vonatkozó változó a meglehetősen rosszul működő jövedelmi változó kiegészítőjeként került a modellben (mint látni fogjuk, ugyanolyan rossz eredménnyel).

3. táblázat

Az intézményi választások modelljeiben szereplő függő változók

<i>Változó neve</i>	<i>Tartalma</i>
ELETK	Életkor
ISKOLA	Iskolai végzettség (0=max. 8 ált., 1=szaktaniskola, 2=középiskola, 3=felsőfok)
ADOBEVAL	Nyújtott-e be az egyén vagy munkáltatója adóbevallást (0=nem, 1=igen)
EGYFJKV	Egy főre jutó háztartási jövedelem kvintilisei
NEM	A megkérdezett neme (0=nő, 1=férfi)
BETE4	Gyakran szorul-e orvosi kezelésre (0=nem, 1=igen) ²⁵
ZRE_1	Standardizált reziduális a KOCKAZAT modelljéből. Magasabb értéke nagyobb kockázatvállalási hajlandóságot jelez.
ZRE_2	Standardizált reziduális a KIADNOV modelljéből. Magasabb értéke nagyobb állami újraelosztás iránti igényt jelez.
ZRE_3	Standardizált reziduális az ADOKUL modelljéből. Magasabb értéke erősebb egalitarianizmust jelez.

²⁵ Orvosi kezelésre gyakran szorulónak tekintettük azokat a megkérdezetteket, akik 1998. január 1. és a felmérés időpontja között legalább 15-ször fogadtak háziorvost, vagy legalább 5-ször voltak szakrendelésen, vagy legalább 10 napot feküdtek kórházban.

Az elemzés eredményei

Az adatok leíró áttekintése

Az egymással akkor versenyző egészségbiztosítók intézményét a megkérdezettek közül nagyjából ugyanannyian utasítják el, mint amennyien helyeslik (lásd a 4. táblázatot). Ha csak a kérdésben dönteni tudó válaszadókat vesszük tekintetbe, akkor 49% a versenypártiak aránya. Az önkéntesen köthető kiegészítő biztosítás bevezetésével kapcsolatos véleményeket két kérdés segítségével próbáltuk feltárni. Az első egy olyan intézményi alternatívát vázolt fel, amelyben a kiegészítő biztosítás az egyén hálapénzzel kapcsolatos kiadásaira nyújtana fedezetet betegsége esetén, míg a második – természetesen magasabb árért – ezen túlmenően többszolgáltatásokat is garانتál. A két intézményi javaslat első látásra nagyon hasonlóknak tűnhet, ám lényeges különbség, hogy az utóbbi az egészségügyi ellátórendszer szolgáltatásaihoz való egyenlőtlen hozzáférés törvényesítése volna. Ez a kérdés kiváltképp érdekes számunkra. Ez ugyanis feltehetőleg sokak morális meggyőződésével összeegyeztethetetlen, még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy ez a módosító javaslat csupán a jelenlegi gyakorlat legalizálását jelentené.²⁶ A hálapénz fedezésére köthető biztosítás engedélyezését alig többen ellenzik, mint amennyien támogatják. A „nem tudja” válaszokat figyelmen kívül hagyva a válaszadók 48%-a ért egyet a javaslattal, míg a többiek nem változtatnának a státus quón. Számottevően nagyobb az elutasítása annak az intézményi javaslatnak, amely többszolgáltatások vásárlását is lehetővé tenné. A kérdésben dönteni tudók 62%-a helyteleníti egy ilyen biztosítási konstrukció engedélyezését. Összességében úgy tűnik, hogy az állampolgárok többsége nem elkötelezett a fogyasztói szuverenitás kiterjesztése mellett.

4. táblázat

Egészségügyi intézményi választások

<i>Intézményi alternatíva</i>	<i>Az alternatívát választók az érvényes válaszok arányában (%)</i>	<i>Érvényes válaszok száma*</i>
Több biztosító versenyezzen a kötelező biztosítások piacán	48,8	1323
Lehessen hálapénzt fedező biztosítást kötni	48,2	1359
Lehessen többszolgáltatásokra is biztosítást kötni	37,8	1283

*A táblázatban az érvényes válaszok száma alatt az igen és nem válaszok összegét értjük, nem számítva tehát a „nem tudja” válaszokat.

²⁶ Az egészségügyben már ma sem ritka, hogy a szűkösen rendelkezésre álló szolgáltatásokért, illetve azok soron kívül történő igénybevételeért hálapénz formájában fizetnek a betegek.

Többváltozós elemzés

Mint az előző fejezetben már kiderült, függő változóink dichotóm változók, ezért hipotéziseinket logisztikus regressziós modellekkel teszteltük. Az eljárás során a szóban forgó intézményi alternatíva támogatásának esélyét²⁷ becsüljük. A modellek eredményeit az 5., 6. valamint az F4. táblázat tartalmazza. Az elemzést minden esetben az összes magyarázó változó egyidejű bevonásával hajtottuk végre. A táblázatokban vastagon szedtük azokat a változókat, amelyek hatása a függő változóra $p < 0,05$ szinten szignifikáns, és dőlt betűvel azokat, amelyek hatása $p < 0,1$ szinten szignifikáns. A táblázatok utolsó oszlopa tartalmazza az esélyráta (odds ratio) aktuális értékeit.²⁸ Tekintsük először a biztosítók versenyére vonatkozó intézményi döntés regressziós modelljének eredményeit.

A biztosítók versenyével kapcsolatos attitűdök magyarázata. Az egészségbiztosítók versenyeztetése és a státus quo fenntartása közötti választásra hatással van az életkor (ELETK), az iskolai végzettség (ISKOLA), a nemi hovatartozás (NEM) és a kockázatvállalási hajlandóság (ZRE_1). Az életkor negatív hatása a verseny támogatására alátámasztja a kapcsolat irányára vonatkozó feltevésünket (*H3.a.*). A jelenlegi monopol piacszerkezetről a versenyző piacra való áttérés várhatóan csak hosszabb távon éreztetné esetleges kedvező hatásait, míg az átállás költségei valószínűleg már rövid távon jelentkeznenek. A költségek és hasznok eltérő időhorizontja csökkentheti ennek az intézményi alternatívának a vonzerejét az idősebbek körében, akik – feltevésünk szerint – a fiataloknál hajlamosabbak a jelenbeli hasznok felértékelésére. Az adatok cáfolják az iskolai végzettség hatására vonatkozó hipotézisünket (*H4.*). Eredményeink azt mutatják, hogy a verseny támogatásának esélye szignifikánsan megnő a közép- és felsőfokú végzettségűek között a legfeljebb alapfokú végzettséggel rendelkezőkhöz viszonyítva. A nemi hovatartozás várakozásainknak megfelelően szignifikáns hatással van az intézményi választásra; a reform támogatásának esélye számottevően magasabb a férfiak esetében (*H5.*). A versenyző modell megítélése 10%-os szignifikanciaszinten függ továbbá az egyén kockázatvállalási hajlandóságától. Az adatok megerősítik azt a hipotézisünket, hogy a nagyobb kockázatvállalási hajlandóság – ceteris paribus – növeli azon intézményi alternatívák elfogadásának esélyét, amelyek nagy horderejűek, és amelyek várható hatásai kevésbé kiszámíthatóak (*H6.*). Várakozásainknak megfelelően az egyén egészségi állapota, illetőleg az, hogy mennyire gyakran szorul orvosi kezelésre, nem befolyásolja az intézményi alternatíva megítélését, hiszen a feltett kérdés nem utal az ellátási színvonalban várható következményekre, és ezek a következmények nem is egyértelműek (*H2.*). Feltevéseinket támogatja az is, hogy az egyenlőséggel kapcsolatos attitűdöknek nincs hatásuk a véleményekre (*H7.*). Várakozásainkkal ellen-

²⁷ Megjegyezzük, hogy az itt használt esélyfogalom eltér az esély szó köznapi jelentésétől. Egy esemény bekövetkezési esélye alatt az esemény bekövetkezési és be nem következési valószínűségének hányadosát értjük.

²⁸ Az esélyráta jelentésének szemléltetésére álljon itt a következő példa. Az 5. táblázatban az ISKOLA(2)-höz tartozó 1,9216-os Exp(B) értéke azt jelenti, hogy ha az iskolai végzettség alapfokúról (ez a referenciakategória) középfokúra vált, akkor annak az esélye, hogy az egyén támogatja a biztosítók versenyeztetését, közel kétszeresére nő. Az 1-nél kisebb érték értelemszerűen az esély csökkenését jelenti.

tétben azonban a jövedelem nincs érdemi hatással a biztosítók versenyével kapcsolatos preferenciákra (H1.a).²⁹

Talán érdemes visszatérni egy-egy gondolat erejéig az iskolai végzettség és a nem-hovatartozás intézményi döntésre kifejtett hatására. Az imént láttuk, hogy a kockázatvállalási hajlandóság befolyásolja az intézmények közötti választást. Az is megerősítést nyert, hogy az iskolázottabbak, minden más tényező változatlansága mellett, kockázatvállalóbbak a kevésbé iskolázottaknál (lásd Függelék F1. táblázat). Az ISKOLA változó az intézményi választásban mutatkozó magyarázó ereje mögött talán a különböző végzettségű csoportok kockázatvállalási hajlandóság szerinti eltérő összetétele állhat. De nem zárhatjuk ki az alternatív magyarázatok lehetőségét sem.

5. táblázat

A biztosítók versenyére vonatkozó intézményi választás regressziós modellje

A változó neve	Együttható	Standard hiba	Wald	Szignifikancia-szint	Esélyráta Exp(B)
ELETK	-0.0139	0.0046	8.9453	0.0028	0.9862
ISKOLA(1)	0.0026	0.1708	0.0002	0.9880	1.0026
ISKOLA(2)	0.6532	0.1861	12.3186	0.0004	1.9216
ISKOLA(3)	0.4322	0.2446	3.1204	0.0773	1.5406
EGYKV99(1)	-0.3132	0.2076	2.2778	0.1312	0.7311
EGYKV99(2)	0.1814	0.2086	0.7560	0.3846	1.1989
EGYKV99(3)	-0.1606	0.2153	0.5564	0.4557	0.8516
EGYKV99(4)	0.0758	0.2213	0.1174	0.7319	1.0788
ADOBEVAL(1)	0.0259	0.1492	0.0301	0.8622	1.0262
NEM(1)	0.2705	0.1317	4.2224	0.0399	1.3107
BETE4(1)	-0.0869	0.1556	0.3117	0.5766	0.9168
ZRE_1	0.1096	0.0632	3.0019	0.0832	1.1158
ZRE_2	0.0601	0.0635	0.8957	0.3439	1.0619
ZRE_3	-0.1019	0.0642	2.5177	0.1126	0.9031
Konstans	0.6041	0.2327	6.7392	0.0094	

A modell statisztikái: modell Chi négyzet: 56.093, szabadságfok: 14, szignifikanciaszint: 0.000, a helyes becslés aránya 60,26%.

A kiegészítő biztosítás engedélyezésével kapcsolatos attitűdök magyarázata. Mint már többször is utaltunk rá, ehhez az intézményi alternatívához a kérdőívben két kérdés is tartozott. Az első egy olyan konstrukciót vázolt fel, amelyben az önkéntesen köthető biztosítás a hálapénzzel kapcsolatos kiadásokat fedezi az egyén betegség esetén, míg a másik többletbecsítésért cserébe ezen felül magasabb szolgáltatási színvonalat is garantál. Az intézményi választás mindkét esetben a jelenlegi és a felkínált alternatíva között történt. Külön regressziós modelleket futtattunk az egyes intézményi döntések magyarázatára. A hálapénz fedezésére köthető biztosítással kapcsolatos attitűdöket magyarázó modell eredményei a Függelék 4. táblázatában

²⁹ Némi óvatossággal kell eljárunk az eredmény értékelésével, mivel a kérdőív terjedelmi korlátai miatt nem nyílt mód a jövedelem kielégítő mérésére. Az önbevallás bizonytalanságai miatt a TÁRKI anyagi helyzetre (is) fókuszáló vizsgálataiban egy összetett kérdéssorozat segítségével méri fel a kérdezettek jövedelmi viszonyait. Ilyen kérdésblokk beillesztésére az itt használt kérdőívben nem nyílt lehetőség.

találhatók. Ennek ismertetésétől itt eltekintünk. Nézzük, milyen tényezők magyarázzák a szolgáltatási színvonal emelését garantáló biztosítás engedélyezését illető attitűdöket. Három változó bizonyult szignifikánsnak: az életkor (ELETK) és az újraelosztáshoz való viszony (ZRE_3) $p < 0,05$ -ös szinten, valamint az egészségi állapotot mérő BETE4 $p < 0,1$ -es szinten. Az adatok alátámasztják azt a hipotézist, mely szerint az idősebb korosztályokhoz tartozás csökkenti az esélyét az egészségügyi szolgáltatásokhoz való egyenlőtlen hozzáférést implikáló alternatíva támogatásának (H4.). Az ADOKUL változóra – mint a jövedelmi egyenlőtlenségekhez való viszonyulás „proxy”-jára – futtatott lineáris regresszió is kapcsolatot mutat az életkor és az egyenlőtlenségek kívánatos mértéke között, mely szerint az idősebbek kisebb egyenlőtlenségeket tartanak még elfogadhatónak, mint a fiatalabbak (lásd Függelék 3. táblázat). Az egyenlőtlenségekkel kapcsolatos attitűdöt mérő reziduális (ZRE_3) is szignifikáns az intézményi döntés magyarázatában, vagyis az egyenlőtlenségekhez való viszonyulás az összetételi hatáson túlmenően is befolyással van a döntésre (H7.). A nagyobb egyenlőtlenségeket preferálók kisebb arányban támogatják a javaslatot. Végül megerősítést nyert az az előzetes feltevésünk, hogy a sokat betegeskedők – ceteris paribus – nagyobb eséllyel támogatnák a kiegészítő biztosítás törvényesítését, mint azok, akik jó egészségnek örvendenek (H2). Hipotéziseinkkel egyezően a kockázatvállalási attitűdnek és a nemnek nincs érdemi hatása az intézményi választásra (H5., H6.). Nem erősítették meg viszont az adatok az iskola szocializációs hatására vonatkozó feltevésünket (H4.). A magasabb végzettségűek nem ellenzik nagyobb arányban a kiegészítő biztosítások bevezetését, mint a kevésbé iskolázottak. Nem teljesültek a jövedelem hatására vonatkozó várakozásaink sem (H1.b).

6. táblázat

A többlétszolgáltatásokat garantáló kiegészítő biztosítással kapcsolatos intézményi választás regressziós modellje

<i>A változó neve</i>	<i>Együttható</i>	<i>Standard hiba</i>	<i>Wald</i>	<i>Szignifikanciaszint</i>	<i>Esélyráta Exp(B)</i>
ELETK	-0.0249	0.0049	26.0995	0.0000	0.9754
ISKOLA(1)	-0.1504	0.1764	0.7274	0.3937	0.8603
ISKOLA(2)	-0.0634	0.1906	0.1108	0.7393	0.9385
ISKOLA(3)	-0.1672	0.2552	0.4289	0.5125	0.8461
EGYKV99(1)	-0.0488	0.2112	0.0533	0.8174	0.9524
EGYKV99(2)	-0.1783	0.2178	0.6703	0.4129	0.8367
EGYKV99(3)	0.1689	0.2227	0.5753	0.4482	1.1840
EGYKV99(4)	0.1519	0.2293	0.4391	0.5076	1.1641
ADOBEVAL(1)	0.0531	0.1542	0.1184	0.7308	1.0545
NEM(1)	-0.0530	0.1358	0.1525	0.6961	0.9483
BETE4(1)	0.3032	0.1636	3.4347	0.0638	1.3542
ZRE_1	0.0014	0.0656	0.0005	0.9830	1.0014
ZRE_2	-0.0190	0.0655	0.0837	0.7724	0.9812
ZRE_3	-0.1542	0.0675	5.2164	0.0224	0.8571
Konstans	0.7161	0.2392	8.9609	0.0028	

A modell statisztikái: modell Chi négyzet: 41.095, szabadságfok: 14, szignifikanciaszint: 0.002, a helyes becslés aránya 62,11%.

Összegzés és további feladatok

Tanulmányunkban állampolgárok egészségbiztosítási rendszerrel kapcsolatos preferenciáinak feltárására tettünk kísérletet. Elemzésünkben, amely kutatási programunk első fázisának tekinthető, számos kérdést hagytunk megválaszolatlanul. Úgy véljük azonban, hogy eddigi eredményeink is fontos tanulságokkal szolgálhatnak. Bár hipotéziseink megalkotása során a racionális cselekvésemélet alapfeltevései szolgáltak kiindulópontként, nem vállalkoztunk az egyéni hasznosságfüggvény, valamint a döntési helyzet egzakt modellezésére. Leegyszerűsített döntési sémánkban a választást meghatározó tényezők három típusát különítettük el: a döntések következményeit, a következmények észlelését, valamint az észlelt következmények egyéni értékelését. Feltevéseinkben tekintetbe vettük, hogy miképpen érinthetik a különböző korú, társadalmi helyzetű és egészségi állapotú választókat az egyes intézményi megoldások. Emellett megpróbáltuk beépíteni modellünkbe az egyes alternatívák értékelését befolyásoló egyéni sajátosságokat. Eltekintettünk viszont az alternatívák észlelésének mechanizmusaitól. Nem vettük figyelembe a különböző magyarázó változók hatásainak lehetséges összekapcsolódásait sem.

Azt vártuk, hogy a jövedelem, az egészségi állapot és az életkor határozzák meg az egyes intézményi *alternatívák következményeit* az egyének számára. Az egészségi állapot és az életciklus vonatkozásában megfogalmazott hipotéziseink többé-kevésbé megerősítést nyertek. Nem sikerült ugyanakkor feltárnunk a jövedelem intézményi preferenciákra gyakorolt hatását.

A döntések *egyéni következményeinek értékelése* az egyén kockázatvállalási hajlandóságának függvénye. Másfelől a döntések *társadalmi szintű következményeinek értékelésére* hatással van a válaszadó politikai értékrendszere, pontosabban annak bizonyos elemei, mint például a jövedelmi egyenlőtlenségek, vagy az állami szerepvállalás kívánatos mértékéről vallott felfogás. Ebben a tekintetben eredményeink jórészt összhangban vannak előzetes feltevéseinkkel; egyedül az iskola általunk feltételezett szerepét nem sikerült kimutatnunk.

Láttuk, hogy a többlétszolgáltatásokkal járó kiegészítő biztosítás törvényi engedélyezése függ az egyének egyenlőtlenségekkel kapcsolatos attitűdjétől. Az, hogy válaszadók többsége szerint egy ilyen típusú biztosítási konstrukció törvényi engedélyezése nem volna helyes, arra enged következtetni, hogy a többség szerint (még mindig) kívánatos a jóléti szolgáltatásokhoz való egyenlő hozzáférés megőrzése.

Tisztában vagyunk ugyanakkor azzal, hogy a közvetlenül nem mérhető motivációs tényezők intézményi döntésre gyakorolt hatásainak feltárására választott módszer számos buktatót rejt magában. A reziduálisok – a véletlen tagon felül – akkor tartalmazzák kizárólag a bennünket érdeklő tényezőt, ha a „proxy” változó mint függő változó magyarázatára felírt regressziós modellünk minden ható tényezőt a megfelelő függvényformában tartalmaz. Ez bizonyára nem minden általunk felírt modellre áll. Azt is feltételeztük továbbá, hogy az egyes „proxy”-k értékét csak egyetlen köz-

vetlenül nem mérhető tényező befolyásolja.³⁰ Nem zárhatjuk ki tehát annak lehetőségét, hogy rossz modellspecifikáció vezetett a mért eredményekhez.

A továbblépéshez a hasznosságfüggvény összetevőinek explicit modellezésére van szükség. Nem csupán azt kell meghatározni, hogy milyen tényezők befolyásolják az egyének hasznosságát az adott szituációban, hanem azt is, hogy milyen módon. A fentiekben alkalmazott lineáris additív forma nehezen védhető a preferenciákról alkotott általános feltételezések alapján. A következményekkel kapcsolatban lévő változók feltételezettől eltérő viselkedése mögött az informátság hatása is meghúzódhat. Az általunk használt felmérés kérdőívében adottak a feltételek az észleléssel összefüggő kérdések vizsgálatára. Mindemellett nem hagyható figyelmen kívül a kérdezői szituáció befolyásoló hatása. Az eddigi eredmények negatívak (Medgyesi, 1999), de a kérdés elemzését nem tekinthetjük lezártnak.

Irodalom

- Amemiya, Takeshi 1981. Qualitative Response Models, A Survey. *Journal of Economic Literature* 19, 1483–1536.
- Althaus, Scott 1998. Information Effects in Collective Preferences. *The American Political Science Review* 92, 545–558.
- Baldwin, Peter 1990. *The Politics of Social Solidarity, Class Bases of the European Welfare State 1875–1975*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Baron, James–Hannan, Michael 1994. The Impact of Economics on Contemporary Sociology. *Journal of Economic Literature* 32, 111–1146.
- Blomberg, Helena–Kroll, Christian 1999. Do Structural Contexts Matter? *Acta Sociologica* 42, 319–335.
- Blossfeld, Hans-Peter–Prein, Gerald 1998. The Relationship Between Rational Choice Theory and Large-Scale Data Analysis – Past Developments and Future Perspectives. In: Blossfeld, Hans-Peter–Prein, Gerald (eds.) *Rational Choice Theory and Large-Scale Data Analysis*. Westview Press, Boulder, San Francisco, Oxford, 3–27.
- Carson, Richard–Oppenheimer, Joe 1984. A Method of Estimating the Personal Ideology of Political Representatives. *The American Political Science Review* 78, 163–178.
- Cavanna, Henry (ed.) 1998. *Challenges to the Welfare State*. Edward Elgar, Cheltenham, Northampton.

³⁰ Két „proxy” változónkat, nevezetesen az ADOKUL és a KIADNOV2 változókat illetően joggal vetődik fel a kérdés, hogy megállja-e a helyét ez a feltevés. Nem arról van-e szó, hogy az ADOKUL reziduálisa nemcsak a válaszadók elosztási értékeit méri, hanem azt is, hogy melyik oldalon állnak a „kis állam–nagy állam” vitában. És ugyanígy, nem arról van-e szó, hogy a KIADNOV2 reziduálisa az utóbbi tényezőtől kívül tartalmazza az elosztási értékek hatását is. Bár főkomponens-elemzés segítségével meggyőződünk arról, hogy az ADOKUL és KIADNOV2 változók reziduálisai nem járnak együtt, azzal is tisztában vagyunk, hogy a szóban forgó két tényező tartalmi elkülönítése nem teljesen problémamentes.

- Coleman, James 1986. Social Theory, Social Research, and a Theory of Action. *American Journal of Sociology*, 81, 1309-1335.
- Cowell, Frank 2000. Measurement of Inequality. In: A. Atkinson–F. Bourguignon (eds.) *Handbook of Income Distribution* (forthcoming)
- Csontos László–Kornai János–Tóth István György 1996. Az állampolgár, az adók és a jóléti rendszer reformja. *Századvég, Új Folyam* 2, 3–28.
- – – 1998. Tax Awareness and the Reform of the Welfare State, Hungarian Survey Results. *Economics of Transition* 6, 287–312.
- – Tóth István György 1998. Fiskális csapdák és államháztartási reform az átmeneti gazdaságban. In: Gács János–Köllő János (szerk.): *A „túlzott központosítástól” az átmenet stratégiájáig. Tanulmányok Kornai Jánosnak*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 367–384.
- Edlund, Jonas 1999. Attitudes towards Tax Reform and Progressive Taxation, Sweden 1991–96. *Acta Sociologica* 42, 337–355.
- Eismeier, Theodore 1982. Public Preferences About Government Spending, Partisan, Social, and Attitudinal Evans, Geoffrey 1993. Class, Prospects and the Lifecycle, Explaining the Association between Class Position and Political Preferences. *Acta Sociologica* 36, 263–276.
- Evans, M. D. R.–Kelley, Jonathan–Kolosi Tamás 1992. Images of Class, Public Perceptions in Hungary and Australia. *American Sociological Review* 57, 461–482.
- Ferge Zsuzsa 1996. A rendszerváltás megítélése. *Szociológiai Szemle*, 1. 51–74.
- 1996. Az adótudatosságról és az állam felelősségéről. *Századvég, Új Folyam* 3.
- Gijsberts, Merove 1999. *The Legitimation of Inequality in State Socialist and Market Societies 1987-1996*. Thela Thesis, Amsterdam.
- Hansen, John Mark 1998. Individuals, Institutions, and Public Preferences over Public Finance. *American Political Science Review* 92, 513–531.
- Harsanyi, John 1969. Rational Choice Models of Political Behavior vs. Functionalist and Conformist Theories. *World Politics* 21, 513–538.
- Hasenfeld, Yeheskel–Rafferty, Jane 1989. The Determinants of Public Attitudes toward the Welfare State. *Social-Forces*...
- Hechter, Michael 1994. The Role of Values in Rational Choice Theory. *Rationality and Society* 6, 318–333.
- Kanazawa, Satoshi 1997. Sociological Rational Choice Theory. *Annual Review of Sociology* 23, 191–214.
- Heijden, Eline van der - Nelissen, Jan - Verbon, Harrie 1997. Altruism and Fairness in a Public Pension System. *Journal of Economic Behavior and Organization* 32, 505–518.
- Holmes, Thomas 1990. Self Interest, Altruism, and Health Risk Reduction, An Economic Analysis of Voting Behavior. *Land Economics* 66, 140–149.

- Jasso, Guillermina–Rossi, Peter 1977. Distributive Justice and Earned Income. *American Sociological Review* 42, 639–651.
- Kahneman, Daniel–Tversky, Amos 1979. Prospect Theory, An Analysis of Decision Under Risk. *Econometrica* 47, 263–291.
- Knetsch, Jack 1992. Valuing Public Goods, The Purchase of Moral Satisfaction. *Journal of Environmental Economics and Management* 22, 57–70.
- Kalt, Joseph–Zupan, Mark 1984. Capture and Ideology in the Economic Theory of Politics. *American Economic Review* 74, 279–300.
- Kangas, Olli 1997. Self-Interest and the Common Good: The Impact of Norms, Selfishness and Context in Social Policy Opinions. *Journal of Socio-Economics* 26, 475–494.
- Kelley, Jonathan–Evans, M. D. R. 1993. The Legitimation of Inequality, Occupational Earnings in Nine Nations. *American Journal of Sociology* 99, 75–125.
- — 1995. Class and Class Conflict in Six Western Nations. *American Sociological Review* 60, 157–178.
- Kluegel, James–Mason, David–Wegener, Bernd 1999. The Legitimation of Capitalism in the Postcommunist Transition, Public Opinion about Market Justice, 1991–1996. *European Sociological Review* 15, 251–283.
- Kopasz Marianna 1999. Az egészségügyi intézményi választások megítélése az újraelosztással kapcsolatos preferenciák és az adótudatosság függvényében. Kutatási beszámoló „Az állam és polgárai II.” című kutatás adatfelvétele alapján. Budapest: TÁRKI.
- Kornai János 1998. *Az egészségügy reformjáról*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Lengyel György–Tóth István János 1996. Az életszínvonallal való elégedettség társadalmi tényezői. *JEL-KÉP* 1, 31–46.
- — 1998. Osztályhelyzet, jövedelmi esélyek, elégedettség. *Századvég*, Új folyam 9, 49–70.
- Lindenberg, Siegwart 1998. The Influence of Simplification on Explananda, Phenomenon-centered Versus Choice-Centered Theories in the Social Sciences. In: Blossfeld, Hans-Peter–Prein, Gerald (eds.) *Rational Choice Theory and Large-Scale Data Analysis*. San Francisco, Oxford: Westview Press, Boulder, 54–69.
- Manza, Jeff - Hout, Michael - Brooks, Clem 1995. Dealignment, Realignment, or Trendless Fluctuation. *Annual Review of sociology* 21, 137–162.
- Medgyesi Márton 1999. Tanulás és információfeldolgozás. Hogyan módosítják a jóléti programok költségére és adóárára vonatkozó szelektív információk a finanszírozással és az intézményi alternatívákkal kapcsolatos preferenciákat? Kutatási beszámoló „Az állam és polgárai II.” című kutatás adatfelvétele alapján. Budapest: TÁRKI.
- Nagy Ildikó–Tóth István György 1997. *A nyugdíjakkal és a nyugdíjreformmal kapcsolatos attitűdök alakulása*. Budapest: TÁRKI.

- Quinn, Kevin–Martin, Andrew–Whitford, Andrew 1999. Voter Choice in Multi-Party Democracies, A Test of Competing Theories and Models. *American Journal of Political Science* 43, 1231–1247.
- Rabin, Matthew 1998. Psychology and Economics. *Journal of Economic Literature* 36, 11–46.
- Rabusic, Ladislaw–Sirowatka, Tomas 1999. Czech Welfare State and Its Legitimacy. *Polish Sociological Review* 2, 239–263.
- Ritzman, Rosemary–Tomaskovic-Devey, Donald 1992. Life Chances and Support for Equality and Equity. *Social Forces* 70, 745–763.
- Robinson, Robert - Bell, Wendell 1978. Equality, Success and Social Justice in England and the United States. *American Sociological Review* 43, 125–144.
- Róbert Péter 1996. A szociálpolitikával kapcsolatos attitűdök alakulása. In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.) *Magyarország politikai évkönyve 1995-ről*. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 705–723.
- Nagy Ildikó 1998. Újraelosztó állam vagy öngondoskodó polgár? *TÁRKI Társadalompolitikai tanulmányok* 8, Budapest: TÁRKI.
- Sági Matild 1992. Amikor a sokkal jobb még mindig rossz: szubjektív társadalmi helyzet Magyarországon nemzetközi összehasonlításban. *Szociológiai Szemle* 4, 15–39.
- Sanders, Arthur 1988. Rationality, Self-Interest, and Public Attitudes on Public Spending. *Social Science Quarterly* 69, 311–324.
- Sears, David–Lau, Richard–Tyler, Tom–Allen, Harris 1980. Self-Interest vs. Symbolic Politics in Policy Attitudes and Presidential Voting. *American Political Science Review* 74, 670–684.
- Simon, Herbert 1982. *A korlátozott racionalitás*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Szabó Andrea–Szabó László 1994. Az életszínvonalról alkotott vélemények és a jövedelmek összefüggései. *Szociológiai Szemle* 3, 93–123.
- Szirmai, Adam 1986. *Inequality Observed, A Study of Attitudes towards Income Inequality*. Fedobruk, Enschede.
- Taylor-Gobby, Peter 1991. *Social Change, Social Welfare and Social Science*. Harvester Wheatsheaf, New York etc.
- Tóth István György 1995. *Az államháztartási reform, a családok és a nyugdíj előtt állók*. Budapest: TÁRKI.

FÜGGELÉK

F1. táblázat

A kockázatvállalási hajlandóság modelljének eredményei

A változó neve	Együtt-ható	Standard hiba	Wald	Szignifikancia-szint	Esélyráta Exp(B)
ELETK	-0.0359	0.0045	63.8043	0.0000	0.9647
ISKOLA(1)	0.2662	0.1624	2.6871	0.1012	1.3050
ISKOLA(2)	0.4995	0.1767	7.9878	0.0047	1.6479
ISKOLA(3)	1.0118	0.2461	16.9086	0.0000	2.7506
EGYKV99(1)	0.3993	0.1958	4.1587	0.0414	1.4907
EGYKV99(2)	0.3133	0.2015	2.4172	0.1200	1.3680
EGYKV99(3)	0.2270	0.2089	1.1802	0.2773	1.2548
<i>EGYKV99(4)</i>	<i>0.3831</i>	<i>0.2165</i>	<i>3.1312</i>	<i>0.0768</i>	<i>1.4668</i>
ADOBEVAL(1)	0.1695	0.1435	1.3946	0.2376	1.1847
NEM(1)	0.3276	0.1262	6.7314	0.0095	1.3876
<i>BETE4(1)</i>	<i>-0.2512</i>	<i>0.1474</i>	<i>2.9056</i>	<i>0.0883</i>	<i>0.7779</i>
Konstans	1.5381	0.2247	46.8424	0.0000	

A modell statisztikái: modell Chi négyzet: 191.761, szabadságfok: 11, szignifikanciaszint: 0.0000, a helyes becslés aránya 67,27%.

F2. táblázat

A kiadások növelésével szembeni attitűd modelljének eredményei

A változó neve	Együtt-ható	Standard hiba	Wald	Szignifikancia-szint	Esélyráta Exp(B)
ELETK	-0.0140	0.0041	11.7426	0.0006	0.9861
ISKOLA(1)	0.2500	0.1553	2.5931	0.1073	1.2841
ISKOLA(2)	0.5282	0.1676	9.9339	0.0016	1.6959
<i>ISKOLA(3)</i>	<i>0.3959</i>	<i>0.2290</i>	<i>2.9897</i>	<i>0.0838</i>	<i>1.4858</i>
EGYKV99(1)	0.0694	0.1869	0.1380	0.7103	1.0719
EGYKV99(2)	0.0021	0.1902	0.0001	0.9911	1.0021
EGYKV99(3)	-0.0266	0.1956	0.0186	0.8916	0.9737
EGYKV99(4)	0.1849	0.2027	0.8319	0.3617	1.2031
ADOBEVAL(1)	-0.2046	0.1392	2.1623	0.1414	0.8149
NEM(1)	-0.0573	0.1187	0.2331	0.6293	0.9443
BETE4(1)	0.0205	0.1368	0.0224	0.8811	1.0207
Konstans	0.3235	0.2062	2.4614	0.1167	

A modell statisztikái: modell Chi négyzet: 3 3.593, szabadságfok: 11, szignifikanciaszint: 0.0004, a helyes becslés aránya 59,92%.

F3. táblázat

A magas és az alacsony jövedelmek adóterhei közötti különbségre vonatkozó preferenciák modelljének eredményei

A változó neve	Együtt-ható	Standard hiba	Standardizált együtt-ható	T-érték	Szignifikancia-szint
ELETK	0.154907	0.030680	0.168090	5.049	0.0000
ISKOLA(1)	-0.096370	1.162359	-0.002866	-0.083	0.9339
ISKOLA(2)	1.441003	1.216238	0.041224	1.185	0.2363
ISKOLA(3)	0.633550	1.562221	0.013406	0.406	0.6851
EGYKV99(1)	-0.325648	1.301104	-0.008066	-0.250	0.8024
EGYKV99(2)	1.659123	1.328459	0.040535	1.249	0.2119
EGYKV99(3)	1.334003	1.348276	0.032478	0.989	0.3227
EGYKV99(4)	1.658026	1.361434	0.041640	1.218	0.2235
ADOBEVAL(1)	1.822249	0.998970	0.058441	1.824	0.0684
NEM(1)	1.078626	0.875909	0.035065	1.231	0.2184
BETE4(1)	1.561554	1.022195	0.045205	1.528	0.1269
Konstans	12.180249	1.830888		6.653	0.0000

$R^2 = 0.03740$, kiigazított $R^2 = 0.02879$, $F = 4.34012$, az F próba szignifikanciaszintje: 0.0000

F4. táblázat

A hálapénzt fedező kiegészítő biztosítással kapcsolatos intézményi választás regressziós modellje

A változó neve	Együtt-ható	Standard hiba	Wald	Szignifikancia-szint	Esélyráta Exp(B)
ELETK	-0.0271	0.0047	33.0142	0.0000	0.9733
ISKOLA(1)	0.0129	0.1708	0.0057	0.9396	1.0130
ISKOLA(2)	-0.0582	0.1865	0.0975	0.7548	0.9434
ISKOLA(3)	-0.2571	0.2471	1.0829	0.2981	0.7733
EGYKV99(1)	-0.1069	0.2057	0.2698	0.6035	0.8987
EGYKV99(2)	-0.4087	0.2102	3.7792	0.0519	0.6645
EGYKV99(3)	0.0467	0.2167	0.0465	0.8293	1.0478
EGYKV99(4)	-0.0078	0.2224	0.0012	0.9720	0.9922
ADOBEVAL(1)	0.1160	0.1501	0.5975	0.4395	1.1230
NEM(1)	-0.1832	0.1318	1.9328	0.1644	0.8326
BETE4(1)	0.0710	0.1562	0.2069	0.6492	1.0736
ZRE_1	0.1444	0.0635	5.1800	0.0228	1.1554
ZRE_2	0.0287	0.0636	0.2031	0.6522	1.0291
ZRE_3	-0.1733	0.0648	7.1487	0.0075	0.8409
Konstans	1.1960	0.2353	25.8249	0.0000	

A modell statisztikái: modell Chi négyzet: 70.361, szabadságfok: 14, szignifikanciaszint: 0.0000, a helyes becslés aránya 61,35%.

A „proxy” változók

A kockázatvállalásra vonatkozó kérdés

A kockázatvállalási hajlandóságot egy képzeletbeli nyereményjátékban hozott döntés segítségével mértük. Az erre vonatkozó kérdés a következőképpen hangzott:

Ön most vagy kézhez kap 100 ezer forintot, vagy részt vesz egy sorshúzáson. Beleteszünk egy kalapba három fekete és egy fehér golyót, és Ön csukott szemmel húz egyet. Ha feketét húzott, 200 ezret kap, ha fehéret, semennyit. Melyik lehetőséget választja?

– *Elveszi a 100 ezer Ft-ot, vagy*

– *húz a golyók közül?*

Értelemszerűen kockázatkerülőnek tekintettük azokat, akik a biztos 100 ezer forintot választották. A KOCKAZAT változó értéke 0, ha az egyén kockázatkerülő, és 1, ha kockázatvállaló.

Az elosztással kapcsolatos értékekre vonatkozó kérdések

A közvetlenül nem mérhető motivációs tényezők operacionalizálása során esetenként több „proxy” változót is kipróbáltunk, amelyek közül végül főkomponens-elemzés segítségével választottunk. Ezzel reményeink szerint sikerült kiszűrniük, hogy proxy változóink – pontosabban azok reziduálisai – tartalmilag együtt járó attitűdöket mérjenek. Az elosztással kapcsolatos értékek mérésére a következő kérdést találtuk a legalkalmasabbnak:

Ön szerint mekkora adót kellene fizetniük azoknak, akiknek havi bruttó (adózás előtti) fizetése

a) 30 000 Ft

b) 60 000 Ft

c) 120 000 Ft

d) 240 000 Ft

e) 320 000 Ft.

A válaszadók konkrét összegeket rendeltek minden egyes bruttó fizetéshez. Kiszámítottuk a legmagasabb és a legalacsonyabb fizetési kategóriához tartozó adóösszegek különbségét (ADOKUL), és azt feltételeztük, hogy az így kapott összegek jó mérőszámai az egyén által vallott elosztási értékeknek. Azaz, feltevéseinkkel összhangban, minél nagyobb a válaszadó által kívánatosnak tartott adókülönbség – vagyis minél inkább progresszívabb adórendszert támogat –, annál inkább egyenlőségpártinak tekinthető.

Az újraelosztás elvének támogatottságát egy olyan kérdés segítségével mértük, amely egy képzeletbeli szituációba helyezi a megkérdezettet:

Tegyük fel, hogy a kormány többet szeretne költeni bizonyos célokra, és ez csak úgy lehetséges, ha fölemeli az adókat. Mely területeken támogatná az állami kiadások növekedését abban az esetben is, ha ennek következtében az adók növekednének, az adózók kézhez kapott jövedelme viszont csökkenne?

A megkérdezettek tíz felsorolt kiadási tétel közül választhattak annyit, amennyit jónak láttak. Mi a kiadások növelésére kiválasztott tételek számát vettük figyelembe, és azzal a feltevéssel éltünk, hogy ez tükrözi az egyén „kis állam versus nagy állam” kérdésben elfoglalt pozícióját. Az újraelosztás híveinek tekintettük azokat, akik az átlagnál több kiadási tételt választottak. A KIADNOV2 változó 0 értéket vesz fel, ha a válaszadó a „kis állam” híve, és 1-et, ha a „nagy állam” mellett elkötelezett.